

## ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

*P.Kərimov. Qövsü Təbrizi yaradıcılığının tədqiqi və nəşri tarixi barədə  
// Əlyazmalar yanmır, 2022, № 1 (14), s.3-11.*

UOT: 82-1.512.162

**Paşa Kərimov**

*filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent  
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu  
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26  
e-mail: pasha\_kerimov@list.ru*

### QÖVSI TƏBRİZİ YARADICILIĞININ TƏDQIQI VƏ NƏŞRİ TARİXİ BARƏDƏ

#### **Xülasə**

Əlican Qövsü Təbrizi XVII əsr anadilli Azərbaycan poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Onun 4700 beytdən ibarət lirik şeirlər toplusu-divanı istər həcmnin böyüklüyünə, istərsə də mövzu və janr əlvanlığına görə xüsusi olaraq diqqətimizi cəlb etməkdədir. Ayrı-ayrı təzkirələrdə şairin həyat və yaradıcılığına dair bəzən bir-birinə uyğun gəlməyən məlumatlarla rastlaşırıq. Firidun bəy Köçərli, Salman Mümtaz, Həmid Araslı, Əzəl Dəmirçizadə, Tofiq Hacıyev, Mirəli Seyidov, Fəzil Seyidov, Paşa Kərimov kimi tədqiqatçılar Qövsinin həyat və yaradıcılığı, əsərlərinin dili barədə fikir söyləmişlər.

Akademik Həmid Araslı ilk dəfə 1958-ci ildə Gürcüstan EA K.Kekelidze adına Əlyazmalar İnstitutu və Londonun Britaniya muzeyində saxlanan əlyazmalar əsasında şairin kiçik həcmli şeirlər toplusunu nəşr edilmişdir. Bu kitaba cəmi 145 qəzəl, 9 mürəbbə, müxəmməs, müsəddəs, tərcibənd və tərkibənd daxil edilmişdi. H.Araslı ön söz sözdə ümid etdiyini bildirmişdir ki, tezliklə şairin divanının elmi-tənqidi mətni ortaya çıxarılacaqdır. Bu işi yalnız 30 ildən sonra Paşa Kərimov dörd əlyazma nüsxəsi əsasında həyata keçirmişdir. P.Kərimov elmi-tənqidi mətni tərtib edərkən Qövsü Təbrizi divanının Gürcüstan EA K.Kekelidze adına Əlyazmalar İnstitutu, London Britaniya Muzeyi, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu və İstanbul Universiteti Kitabxanasında saxlanan əlyazmalarından istifadə etmiş, 1991-ci ildə "Əlican Qövsü Təbrizi divanının tekstoloji tədqiqi və elmi-tənqidi mətni" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Bundan sonra tədqiqatçı Qövsü divanının ana dilində iki nüsxəsinin də surətini əldə etmişdir.

Bunlardan Məşhədin Astane-Qüdsə-Rəzəvi kitabxanasında saxlanan əlyazma h.1083-cü ildə (m.1672-1673) köçürülüb, 3910 beytdən ibarətdir. Təbriz Mərkəzi Kitabxanasında saxlanan ikinci nüsxə h.1086-cı ildə (m.1675-1676) köçürülüb, 4700 beytdən ibarətdir. P.Kərimov elmi-tənqidi mətnlə bərabər bu nüsxələrdən də istifadə edərək 2005 və 2012-ci illərdə Qövsü Təbrizi divanının anadilli əsərlərini müasir əlifbada çap etdirmişdir. Alim "XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası", "XVII əsr anadilli Azərbaycan poeziyası" adlı monoqrafiyalarında şairin XVII əsr ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyi barədə fikrini söyləmişdir.

Akademik Həmid Araslı, professor Mirəli Seyidov, F.Seyidov şairin yaradıcılıq yolu barədə dəyərli fikirlər söyləmişlər. AMEA-nın müxbir üzvü Əzəl Dəmirçizadə, akademik Tofiq Hacıyev Qövsü şeirlərinin dili barədə mülahizələrini bildirmişlər.

***Açar sözlər:** Qövsü Təbrizi, Təbriz Mərkəzi Kitabxanası, elmi-tənqidi mətn, Azərbaycan, əlyazma*

## Giriş

XVII əsrin ən parlaq istedadı malik şairlərindən olan Qövsü Təbrizinin anadilli poeziyamızın inkişafında xüsusi xidmətləri olmuşdur. XVI əsrin ikinci yarısı – XVII əsrin əvvəllərində yaşamış şairlərimizdən Sadiq bəy Əfşarın (1533-1610) 478, Məhəmməd Əmaninin (1536-1608) beyt 2432, XVII əsr şairləri Vəhid Qəzvininin (1606-1701) 1842, Mürtəzaqulu xan Zəfərin 839, Məczub Təbrizinin(?-1682) 1869, Təsir Təbrizinin (1655-1719) 447, Məlik bəy Avcının 377 beyt türkcə şeirlər toplusu əlimizə çatdığı halda, anadilli divanının ən mükəmməl nüsxəsi 4700 beytdən ibarətdir. Əsrin görkəmli mütəfəkkir şairi, 120 min beyt həcmində farsca şeirlər yazmış Saib Təbrizi (1601-1676) Azərbaycan türkcəsində cəmi 18 şeiri vardır. Buraya onu da əlavə etmək istərdik ki, XVII yüzillikdə yaşamış Azərbaycan şairi Məsihinin (1580-1656) ana dilində yazdığı "Vərqa və Gülşə" məsnəvisi təxminən 5400 beytdən ibarətdir. Əsrin Tərzi Əfşar, Müsahib Gəncəvi, Mövci Əhəri, Mirzə Saleh Təbrizi, Vaiz Qəzvini, Səfi, Mürtəzaqulu Sultan Şamlu kimi şairlərinin türkdilli ədəbi irsindən ayrı-ayrı şeirlər qalmışdır.

Tam məsuliyyəti ilə deyə bilərik ki, Qövsü XVII əsr ədəbiyyat tariximizə yalnız ən iri həcmli anadilli divan müəllifi kimi daxil olmamışdır. O, həmin dövr türkdilli poeziyamızın inkişaf təmayüllərini yaradıcılığında ən parlaq surətdə əks etdirmiş sənətkardır.

Qövsü XVII əsrdə Füzuli ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndəsi olmuşdur. Akademik Həmid Araslının dediyi kimi, "Qövsü irsi Füzuli ədəbi məktəbinin yaxşı davamı kimi ədəbiyyat tariximizə daxil olur" [1, s. 169]. Füzuli qitələrindən birində fars dilində əruz vəzninin bütün tələbləri, incəliklərinə uyğun gələn şeirlərin çox yazıldığını, türk dilində isə hələ də çətinliklərin olduğunu deyir:

*Məndə tövfiq olsa bu düşvarı asan eyləram,  
Novbahar olğac tikəndən bərgi-gül izhar olur* [2, s. 283].

Böyük ustadının ardınca Qövsi də türk dili qarşısındakı məsuliyyətini dərk edir, türkcə şeirləri ilə bütün dünyanı fəth edəcəyini bildirir:

*Etmək üçün türk nəzmilə müsəxxər aləmi,  
Tapdılar ərbabi-məni bilmənəm namdan məni* [3, s. 3].

Məlum olduğu kimi, Qövsi Təbrizi anadilli poeziyamıza vətənpərvərlik motivlərini gətirən şairlərdən biri kimi daxil olmuşdur. Şair Səfəvilər dövlətinin paytaxtı, yaşadığı İsfahan şəhəri ilə vətəni Təbrizi müqayisə etmiş, doğma yurduna üstünlük vermişdir. Belə bir görkəmli sənətkarın ədəbi irsinin hərtərəfli öyrənilməsi ədəbiyyat tarixçiliyimiz qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

Qövsi şeirlərini ilk dəfə görkəmli ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz 1925-ci ildə kitab halında çap etdirmişdir [4]. Tədqiqatçı Qövsinin 64 qəzəl və 1 müxəmməsini topladığı bu kitabın ön sözündə Ç.Rionun kataloqu əsasında şairin divanının London nüsxəsindən danışır. S.Mümtaz Qövsi əsərlərinin hansı nüsxəsindən istifadə etdiyini bildirmir. Lakin dəqiq deyə bilərik ki, bu, Londonun Britaniya muzeyində saxlanan nüsxə deyil. Çünki London nüsxəsi “re” hərfi ilə bitən qəzəllərlə başladığı halda S.Mümtazın bu nəşrində şairin şeirləri “əlif” hərfi ilə bitən qəzəllərlə başlanır. Akademik H.Araslı 1958-ci ildə şairin divanını London və Tiflis (K.Kekelidze adına Gürcüstan EA Əlyazmalar İnstitutunda saxlan əlyazma) nüsxələri əsasında onun yaradıcılığından 145 qəzəl, 1 mürəbbə, 2 müxəmməs, 1 müsəddəs-tərcibənd, 3 tərcibənd və 2 tərkibənd seçərək bu şeirlərin müqayisəli mətnini müasir əlifbada çap etdirmiş, kitaba ön söz yazmışdır [5].

Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov Qövsinin əsərlərinin tədqiqi və nəşri sahəsində bir müddət intensiv surətdə məşğul olmuş, 1991-ci ildə “Əlican Qövsi Təbrizi “Divan”ının tekstoloji tədqiqi və elmi-tənqidi mətni” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. O, şairin türkcə divanının elmi-tənqidi mətnini tərtib edərkən dörd əlyazma nüsxəsindən (Bakı, Tiflis, London, İstanbul) istifadə etmişdir [6]. Bakı nüsxəsi 918, Tiflis nüsxəsi 4200, London nüsxəsi 3382, İstanbul nüsxəsi 2767 beytdən ibarətdir. Bunların içində ən mükəmməli hesab edilən və elmi-tənqidi mətnin əsasında duran Tiflis nüsxəsində 448 qəzəl, 1 mürəbbə, 1 müxəmməs, 3 tərcibənd, 2 tərkibənd vardır. Beləliklə, 4146 beytdən ibarət Qövsi divanının mətni orijinal yazıda nəstəliq xətti ilə köçürülərək elmi işə əlavə edilmişdir. Bunlar 513 qəzəl, 3 tərcibənd, 1 tərkibənd, 2 müxəmməs, 1 müsəddəs, 1 mürəbbəni əhatə edir. Müxtəlif nüsxələrdə rast gəlinən başqa şeirlərin mətnə salınması üçün əldə kifayət edəcək qədər fakt olmamışdır.

Qövsi divanının digər nüsxələri barədə də əldə məlumat vardır. Belə ki, görkəmli ədəbiyyatşünas alim Məhəmmədəli Tərbiyət vaxtilə göstərirdi ki, onda Qövsim 6 min beytdən ibarət fars və türk dillərində iki divanı var. İran alimi Əhməd Münzəvinin nəşr etdirdiyi kataloqdan isə öyrənirik ki, Qövsinin divanı həmçinin Pakistanın Lahur şəhərində yerləşən Pəncab Universiteti kitabxanasında (1882-ci ildə köçürülmüşdür) saxlanılır. Bu məlumatlara əlavə olaraq onu da bildirmək istərdik ki, P.Kərimov sonrakı dövrlərdə Qövsi divanının daha iki əlyazmasının surətini əldə etmişdir. Bunlardan birincisi Məşhədin Astanə-Qüdsə-Rəzəvi kitabxanasında saxlanan, hicri tarixi ilə 1083-cü ildə (m.1672-1673) Əskər adlı katib tərəfindən nəstəliq xətti ilə köçürülmüş nüsxədir. 156 əlyazma vərəqinə köçürülən

divan 3910 beytdən ibarətdir, buraya 368 qəzəl, 2 tərkibbənd, 2tərcibənd, 1 müsəddəs, 1 müxəmməs, 1mürəbbə daxildir.

Təbriz mərkəzi kitabxanasında saxlanan ikinci nüsxə Azərbaycanın görkəmli mədəniyyət xadimi Hacı Hüseyn Naxçıvaninin kolleksiyasına daxil olmuşdur. Hicri 1086-cı ildə (m.1675-1676) nəstəliq xətti ilə Əskər ibn Hacı Əli Təbrizi tərəfindən köçürülmüş 127 vərəqlik nüsxədəki şeirlər 4700 beytdən ibarət olub, 547 qəzəl, 2 tərkibbənd, 3 tərcibənd, 1müsəddəs,5 müxəmməs, 1 mürəbbə və 1 rübaini əhatə edir. Xətlərin oxşarlığı, köçürülmə vaxtlarının yaxınlığı və nəhayət, katibin adı Məşhəd və Təbriz nüsxələrinin eyni şəxs tərəfindən köçürüldüyünü iddia etməyə əsas verir. Buraya əlavə etmək lazım gəlir ki, XVII yüzillikdə yaşamış başqa bir Azərbaycan şairi Məczub Təbrizinin anadilli divanının Qahirə Milli Kitabxanasında saxlanan əlyazması da Əskər ibn Hacı Əli tərəfindən köçürülmüşdür. Bu nüsxənin yazılma tarixi şairin ölümündən 9 il əvvəl, h.1084-cü ilə (m.1673) aiddir.

“Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası” iyirmicildliyinin C.Qəhrəmanov tərəfindən tərtib edilmiş VI cildinə Qövsinin 66 qəzəli, 1 mürəbbəsi, 1 müxəmməsi, 1 müsəddəsi, 1 tərkibbəndi və 1 tərcibəndi daxil edilmişdir.

P.Kərimovun 2005 və 2012-ci illərdə tərtib etdiyi Qövsü Təbrizi divanı daha mükəmməl nəşrlərdir. Tədqiqatçı burada yalnız tərtib etdiyi elmi-tənqidi mətndən deyil, həm də sonradan aşkar edilmiş Məşhəd və Təbriz nüsxələrindən də istifadə etmiş, ən iri həcmli Təbriz nüsxəsində olduğu kimi, 4700 beytdən ibarət mətni mütəxəssislərin və ədəbiyyat həvəskarlarının diqqətinə çatdırmışdır. Buraya 543 qəzəl, 2 tərkibbənd, 3 tərcibənd, 1 müsəddəs, 1 müxəmməs-tərcibənd, 5 müxəmməs, 1 mürəbbə, 1 rübai daxildir. Bu daha mükəmməl mətndə Qövsinin həyatına dair bəzi faktlar üzə çıxır. Məsələn, Həmid Araslının çap etdirdiyi mətndə bir yerdə beş misra oxunmayaraq yeri boş qoyulmuşdur. (Tərtibçinin əlində olan nüsxələrdə bu yer oxunmur – P.K). Əldə edilən yeni nüsxələrin köməyi ilə həmin misraları oxumaq mümkün olmuşdur. Bunların içərisində Qövsinin bir tərcibəndindəki şairin yaşadığı dövr haqqında qənaətləri bir daha təsdiqləyən, əvvəllər oxunmamış “Ki, biz onun qulu, ol bəndeyi – Sultan Süleymandır” [3, s. 437] misrası daha böyük maraq doğurur. Mənbələrin verdiyi məlumat əsasında bilirik ki, XVII əsr anadilli lirikamızın qüdrətli nümayəndəsi Əlican Qövsü Təbrizi II Şah Abbas (1642-1666) və Şah Süleyman (1666-1694) dövründə yaşamış, saraya yaxın olan məşhur alim Ağahüseyn Xansarının tələbəsi və həmsöhbəti olmuş, sarayda yüksək mövqeyə malik Mirzə Məhəmməd Tahir Vəhid Qəzvini və Uğurlu xan Ziyadoğlu ilə yaxın münasibətlərdə olmuşdur. Misal gətirilən misrada şair Şah Süleymanın ən yaxın adamlarından olan Uğurlu xanla həmsöhbət olduğundan məmnunluğunu ifadə edir. P.Kərimov “Əlican Qövsü Təbrizi “Divan”ının tekstoloji tədqiqi” adlı monoqrafiyasında bir sıra mənbələrdəki məlumatları müqayisə edərək Uğurlu xan Ziyadoğlunun Şah Süleymanın müsahibi, nədimi, eyni zamanda Gəncə və Qarabağ bəylərbəyi olduğu qənaətinə gəlmişdir. Şahın həmsöhbəti olduğu üçün ona “Müsahib” ləqəbi verilmişdir. O, həm də şair olmuşdur. H.Araslı əlindəki əlyazmaların həmin yeri pozulduğundan aşağıdakı beytdə bir sözü yanlış təqdim etmişdir:

*Həvayi getmək ol firdovsi-sani var başımda.*

*Fəğan kim, natəvanlıq maneü cəm'im pərişandır* [5, s. 188].

Əldə etdiyi yeni əlyazmalara, Qövsü divanının Məşhəd və Təbriz nüsxələrinə əsaslanan P.Kərimov araşdırmasında göstərir ki, şeirin bir yerində şair İsfahanı tərif edir, lakin Təbrizin daha üstün olduğunu bildirir. Və bundan sonra Gəncə və Qarabağ bəylərbəyi olan Uğurlu xanın könlünü xoş etmək üçün Gəncəni ikinci cənnət adlandırır, bu cənnət diyarı görmək arzusunda olduğunu bildirir. Tədqiqatçı göstərir ki, nəzərdən keçirilən beytin ikinci misrasındakı ikinci söz "getmək" deyil "Gəncə" kimi oxunmalıdır: "Həvayi-Gəncə" ol firdovsi-sani var başımda" [7, s. 72].

Qövsü Təbrizi haqqında araşdırmaların təzkirələrdən başladığını göstərmək lazımdır. Lakin şairin həyat və yaradıcılığı haqqında təzkirələrdəki məlumatların ziddiyyətli olduğu açıq-aşkar görünməkdədir. Belə ki, I şah İsmayılın oğlu Sam Mirzənin "Töhfeyi-Sami" təzkirəsindən məlum olur ki, hələ XVI əsrin ortalarında "Qövsü" təxəllüslü şair yaşamışdır.

Akademik H.Araslı "Qövsü" təxəllüslü ən azı üç şair olduğunu, bunların ehtimal ki, baba, ata, oğul olduğunu bildirmişdir. S.Mümtaz Qövsinin yaşadığı dövr haqqında düzgün məlumat vermiş, Şah Süleyman və Mirzə Məhəmməd Tahir Vahid Qəzvininin müasiri olduğunu bildirmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində şairin əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini, şeirlərinin dilinin sadəliyini yüksək dəyərləndirmiş, lakin nədənsə onun Molla Pənah Vaqifin müasiri olduğu fikrini söyləmişdir.

Görkəmli türk alimi İsmayıl Hikmətin 1928-ci ildə Bakıda çap edilmiş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabı orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kitabı orta əsrlər ədəbiyyat tariximiz haqqında yazılmış ilk sistemli tədqiqatdır. Həmin dövrdə klassik irsimizə dair əldə olan məlumatın azlığına, sonrakı illərdə ədəbiyyat tarixçiliyimizin xeyli inkişaf etdiyinə baxmayaraq əsər bu gün də əhəmiyyətini itirməmişdir. Lakin burada elə fikirlər söylənilmişdir ki, oralarla razılaşmaq olmaz. Alim Saib, Qövsü, Məsihi barədə diqqətəlayiq fikirlər söyləsə də, onları digər şairlərimizdən heç nə ilə fərqlənməyən "sxolastik zehniyyətli şair" adlandırmaqla məlumatsızlıqdan irəli gələn subyektivlik nümayiş etdirmişdir. Tədqiqatçıya görə bu sənətkarların yaradıcılığında heç bir milli cəhət yoxdur: "Qövsinin olsun, Saibin olsun, hər hansı qəsidə ya qəzəlini heç bir fikri, hissi, ya xəyali dəyişikliyə meydan vermədən farsca və ya ərəbcəyə nəql edə bilərik. Heç bir qövmi və ya irqi müvafiqətsizliyə təsadüf etməyiz, çünki heç bir mənzumə türkün xüsusiyyətinə, türkün irqi və ya qövmi səciyyəsinə can verən bir əsaləti göstərməməkdədir"[8, s. 203]. Əlbəttə ki, ədəbiyyat tariximizin müasir səviyyəsindən baxdıqda bu sözlərin yanlışlığı öz özlüyündə aydın olur. Əsərlərinin dili canlı xalq danışığı elementləri ilə zəngin olan, şifahi xalq ədəbiyyatından, klassik ədəbiyyatdan, Füzuli irsindən bəhrələnən Qövsü poeziyası, xalqın, cəmiyyətin həyatı ilə bağlı olmuş, vətənpərvərlik ideyalarını ifadə etmişdir [6, s. 48]. Bu söylənən qüsurları ilə bərabər deməliyik ki, İ.Hikmətin adı çəkilən əsərinin adı orta əsrlər ədəbiyyatımızın tədqiqi sahəsində ilk sistemli əsər kimi sonrakı dövr ədəbiyyatşünaslığımız tərəfindən həmişə istifadə edilmiş, indi də istifadə edilməkdədir.

Akademik Həmid Araslının 1956-cı ildə çapdan çıxmış "XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabı həmin dövr ədəbiyyat tarixçiliyimizin ən böyük nailiyyətlərindən biridir. Alim bu monoqrafiyasında müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq sübut edir ki, XVII yüzillik Azərbaycan ədəbiyyatı qədim və orta əsrlər ədəbiyyatımızın ən mütərəqqi ənənələrini davam və inkişaf etdirməklə bərabər öz spesifik xüsusiyyətləri ilə də fərqlənirdi.

Tədqiqatçı Qövsü Təbrizinin həyat və yaradıcılığını, araşdırarkən əsərlərinin əldə olan əlyazma nüsxələrinə müraciət etmiş, onun qüdrətli vətənpərvər şair olduğunu, gerçəkliyin realistcəsinə əksinə meyl etdiyini, dilinin sadəliyini xüsusi olaraq vurğulamışdır. H.Araslı Qövsinin yaradıcılığında vətən məhəbbətini ən aparıcı motivlərdən biri kimi nəzərə çarpdırır: “Qövsü də sələfləri kimi məhəbbət məfhumu altında varlığı, həyatı görür, xüsusən vətən məhəbbəti təranələrini ədəbiyyatımızda ilk dəfə olmasa da, hərarətlə canlandıran qüdrətli bir sənətkar kimi nəzər diqqəti cəlb edir...Qövsü vətən məhəbbəti, qərblilik iztirabları ilə yanaşı azadlıq təranələri ilə daha çox nəzər-diqqəti cəlb edir” [1, s. 155]. Alim Qövsini ictimai həyata açıq gözlə baxan, haqsızlıqları, ədalətsizlikləri görüb onlardan ürək ağrısı ilə danışan vicdanlı, həqiqətpərəst bir sənətkar kimi təqdim etmişdir: “Qövsinin qəzəllərini oxuduqda çoxlarının dərk edə bilmədiyi adi hadisələri dərinlən duyan və müasirlərinə hiss etdirmək istəyən həssas, ağıllı, təmkinli bir sənətkarın ömrü boyu keçirdiyi həyəcanları aydın təsəvvür edirik” [1, s. 157].

Professor Mirəli Seyidov Qövsü Təbrizinin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, 1963-cü ildə elmi işini kitab halında çap etdirmişdir [Seyidov M.Qövsü Təbrizi. Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1963, 100s]. M.Seyidov 1960-cı ildə çapdan çıxmış üç cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin birinci cildindəki və 2009-cu ildə çapdan çıxmış altı cildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin üçüncü cildindəki “Qövsü Təbrizi” portret-öçerklərinin müəllifidir.

Əsasən Qövsinin ədəbi irsinə əsaslanan tədqiqatçı şairin xalqla bağlılığına, dilinin sadəliyinə, cəmiyyətdəki nöqsanları kəskin tənqid etməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Alimə görə, şairi ən çox narahat edən müasiri olan insanın hüquqlarının tapdanması, amansızcasına istismar edilməsi olmuşdur: “İnsan və onun xoşbəxtliyi, insan və onun ictimai-siyasi, maddi qayğıları şairi çox narahat edirdi. Və bu narahatçılıq bəzən onun şeirlərində həzin kədərə, qüssəyə, bəzən isə qəzəbə çevrilirdi. Şair belə anlarda insan şərəfini, insan ləyaqətini, insan heysiyyətini, şəxsiyyət azadlığını ya açıqdan-açığa, ya da dolayısı ilə tapdayan cəmiyyətə, quruluşa nifrət yağdırır, cəmiyyəti “bir kasa qan” adlandırırdı. “Bir kasa qan” olan cəmiyyətdə yaşayan gözüaşıqlar alçaqların gözüne dik baxır, xalqı soyub talayan, ancaq peyğəmbər donu geyinmişlərə, “xeyirxahlıq” üzüyü taxmışlara qarşı çıxırdılar. Bu cəmiyyətdə ayıqlıq cinayət sayılır, eybi görünər yolunu azmışlar kimi damğalanırdı [9, s. 605].

Ə.Səfərli və X.Yusiflinin “Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında “Qövsü Təbrizi” öçerkini AMEA-nın müxbir üzvü Əlyar Səfərli yazmışdır. Qövsü şeirlərinin mövzu dairəsinin genişliyini, şairin yaradıcılığında məhəbbət mövzusunun əsas yer tutduğunu göstərən tədqiqatçı onun əsərlərində məhəbbətin dərin ictimai-fəlsəfi əhəmiyyət daşıdığını bildirmişdir: “Bütün klassik sənətkarlar kimi Qövsinin lirikasında da məhəbbət mövzusu aparıcı mövzulardandır, həm də ictimai-bəşəri səciyyə daşıyır. O, aşiqanə şeirlərində həkimanə duyğularını ifadə edərək eşqə yeni-yeni mənə verirdi. Şairin lirik qəhrəmanı aşiq də işıqlı qəlb aləmi, incə-zərif hissləri, əxlaqi-mənəvi gözəllikləri ilə seçilirdi [10, s. 338].

Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov 2008-ci ildə çapdan çıxmış “Qövsü Təbrizi “Divan”ının tekstoloji tədqiqi”, 2011-ci ildə nəşr edilmiş “XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası”, 2018-ci ildə nəşr olunmuş “XVII əsr anadilli Azərbaycan poeziyası” kitablarında, 2021-ci ildə işıq üzvü görmüş on cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin dördüncü cildinə

daxil edilmiş portret oçerkdə Qövsi Təbrizinin XVII yüzillik ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyi, yaradıcılığının bədii xüsusiyyətləri barədə fikir söyləmişdir. Tədqiqatçı "XVII əsr anadilli Azərbaycan poeziyası" kitabına daxil etdiyi "Qövsi Təbrizi məqaləsində şairin yaradıcılığının mövzu dairəsi ilə bərabər, şeir sənəti, ana dili, doğma vətən haqqında fikirlərini araşdırma obyektinə çevrilmişdir. Digər tədqiqatçılardan fərqli olaraq Qövsi əsərlərinin daha iri həcmli (4700 beyt) və mükəmməl nüsxələrini araşdırma bilmiş alim belə qənaətə gəlir ki, şair Füzuli, Nəvai, Vəhid Qəzvini ilə bərabər Saib Təbrizi, Ağarəzi, Sahir kimi şairlərimizin ədəbi irsindən bəhrələnmişdir. P.Kərimov Qövsi barədə fikir söyləyən bəzi tədqiqatçılarla polemikaya girmiş, şairin şeirlərinin əsas mövzusu, sənət haqqında fikirləri, əsərlərinin bədii təsir gücü barədə qənaətlərini söyləmişdir. P.Kərimovun Qövsinin "hind üslubu"na münasibəti barədə fikirləri də yenidir. Tədqiqatçı şairin əsərlərindən nümunə gətirməklə sübut edir ki, sənətdə Füzulinin ardıcılı olan Qövsi ən görkəmli nümayəndəsi Saib Təbrizi olan "Hind üslu"na müsbət yanaşmış, bu üslubda yazılan bəzi əsərlərin təsiri altında olmuşdur.

AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Dəmirçizadə "Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi" kitabının I cildində XVII əsr şairlərimizin, o cümlədən, Qövsinin şeir dilində ərəb-fars söz və ifadələrinin mövcudluğunu, bununla bərabər, bu sənətkarların əsərlərində əsasən ümumxalq danışığı dilinə istinad etdiyini göstərmişdir. Akademik Tofiq Hacıyev "Qövsi Təbrizinin dili" adlı məqaləsində Qövsi Təbrizinin aşiq poeziyasına xas olan söz və ifadələrdən istifadə edildiyini xüsusi olaraq nəzərə çatdırmışdır: "Qövsinin dili bir tərəfdən xəlqiləşməmiş əcnəbi ünsürlərə az yer verir, o biri tərəfdən, aşiq poeziyası üçün səciyyəvi olan söz və ifadələrə geniş meydan açır. Bu ifadələr aşiq şeirinin dili üçün səciyyəvidir" [11, s. 426].

## Nəticə

*XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əlican Qövsi Təbrizi anadilli şeirimizin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamış sənətkardır. Bir sıra təzkirələrdə onun həyat və yaradıcılığına dair ziddiyyətli məlumatlar mövcuddur. Azərbaycan tədqiqatçılarından Firidun bəy Köçərli, Salman Mümtaz, Həmid Araslı, Mirəli Seyidov, Əlyar Səfərli, Paşa Kərimov şairin yaradıcılığını müxtəlif istiqamətlərdən araşdırmış, onun ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyi barədə fikir söyləmişlər. Qövsi Təbrizi şeirləri ilk dəfə kitab halında Salman Mümtaz 1925-ci ildə çap etdirmişdir. Akademik Həmid Araslı 1958-ci ildə əsərlərinin əlyazmalarının London və Tiflis nüsxələri əsasında şairin kiçik həcmli şeirlər toplusunu kiril əlifbası ilə çap etdirmişdir. Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov dörd əlyazma nüsxəsi əsasında Qövsi divanının elmi-tənqidi mətnini tərkib etmiş, sonralar surətlərini əldə etdiyi Məşhəd və Təbriz nüsxələrindən də istifadə etməklə 2005 və 2012-ci illərdə şairin 4700 beytdən ibarət şeirlər toplusunu nəşr etdirmişdir. Bu yeni nəşrlər Qövsinin həyat və yaradıcılığı barədə daha ətraflı fikir söyləməyə imkan verir.*

## Ədəbiyyat siyahısı:

1. Araslı, H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. -Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, -1956.- 327 s.

2. Məhəmməd, F. Əsərləri Altı cildə. I cild. -Bakı: "Şərq-Qərb", -2005.- 400 s.
3. Qövsü, T. Divan / Tərtib edən: Paşa Kərimov.- Bakı: "Nurlan", -2005.- 449 s.
4. Qövsü, T. Əsərləri / Tərtib edən: Salman Mümtaz. -Bakı: "Kommunist", -1925.-79 s.
5. Qövsü, T. Seçilmiş əsərləri / Tərtib edən və redaktoru: H.Arashlı. -Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, -1958.- 92 s.
6. Kərimov, P. Qövsü Təbrizi Divanı (elmi-tənqidi mətn) / -Bakı: "Nurlan", -2006.- 800 s.
7. Kərimov, P. XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası /- Bakı: "Elm və təhsil", -2011. - 354 s.
8. Hikmət, İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi / İkinci cild. -Bakı: Azərnəşr, -1928.- 213 s.
9. Seyidov, M. Qövsü Təbrizi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi / Altı cildə, Üçüncü cild. - Bakı: "Elm", -2009. - s. 602-633.
10. Səfərli, Ə. , Yusifli, X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı /- Bakı: "Maarif", -1982. -388 s.
11. Hacıyev, T.İ. Azərbaycan ədəbi dili tarixi / I hissə. -Bakı: "Elm", -2012.- 476 s.

### **Pasha Kerimov**

#### **About the history of studying and publishing the works of Govsi Tabrizi**

Alijan Govsi Tabrizi is one of the most outstanding representatives of Azerbaijani poetry of the XVII century in his native language. His collection of lyrical poems, the divan, consisting of 4700 beits in its volume, breadth of subject matter and genre diversity of poems, especially attracts attention. In different tazkiras there are information about the life and work of the poet, which sometimes contradict each other. Firidun bek Kocharli, Salman Mumtaz, Hamid Arasly, Ezel Demirchizade, Tofiq Hacıyev, Mirali Seyidov, Fazil Seyidov, Pasha Kerimov, and others. Researchers spoke about the life and work, the language of the works of Govsi.

Academician Hamid Arasly in 1958 published the first collection of the poet's poems based on manuscripts stored at the Kekelidze Institute of Manuscripts of the National Academy of Sciences of Georgia and the British Museum in London. This small collection of poems includes 145 ghazals, 9 murabba, Muhammad, musaddas, tarjiband and tarkibband. G.Arasly expressed hope in the introduction that the scientific and critical text of the poet's sofa will be compiled soon. This work was carried out by researcher Pasha Kerimov on the basis of four handwritten lists only after 30 years. P.Kerimov used manuscripts stored at the Institute of Manuscripts named after K.Kekelidze A.N. of Georgia, the British Museum of London, the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of the National Academy of Sciences of Azerbaijan, the Library of Istanbul University. In 1991, he defended his PhD thesis on the topic "Textual research and scientific-critical text of Divan Alijan Govsi Tabrizi". After that, the researcher received copies of two more manuscripts of Divan Govsi in his native language. The first of them, stored in the library of Mashhad Astana-Godse-Razavi, which was rewritten in 1083 AH (1672-1673), consists of 3910 beits. The second list, kept in the Central Library of Tabriz, was rewritten in 1086 AH (1675-1676). P.Kerimov, along with the scientific and critical text, used these new lists, in 2005 and 2012 he published

a collection of poems by Govsi in the modern Latin alphabet. The scientist in his monographs "Azerbaijani Turkic-language lyrics of the XVII century", "Azerbaijani Turkic-language poetry of the XVII century" spoke about the role of the poet in the history of Azerbaijani literature. Hamid Arasly and Mirali Seidov expressed their thoughts about the poet's creative path. Ezel Demirchizade, Tofig Hacıyev spoke about the language of Govsi Tabrizi's poems.

**Keywords:** *Govsi Tabrizi, Central Library, Tabriz, scientific-critical text, Azerbaijan, manuscript*

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

**Raqub Kərimov** tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.